

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 6ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 1980

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ε. ΜΥΛΩΝΑ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΙΣ ΒΙΒΛΙΟΥ

Ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. **Κωνστ. Μπόνης**, παρουσιάζων τὸ βιβλίον τοῦ κ. Otto Kresten, Eine Sammlung von Konzilsakten aus dem Besitze des Kardinals Isidoros von Kiev. Mit 12 Abbildungen auf 6 Tafeln. Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien 1976. (Oesterreichische Akademie der Wissenschaften, philos.-histor. Klasse. Denkschriften, 123. Band) s. 126, εἶπε περὶ αὐτοῦ τὰ κάτωθι :

1. Ἐκ προοιμίου λεχθήτω ὅτι πρόκειται περὶ σοβαρᾶς καὶ σπουδαίας μονογραφίας, ἣτις ἐνδιαφέρει ἰδιαίτερος τήν τε κατ' Ἀνατολὰς Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ Θεολογίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν πολιτικὴν καὶ διπλωματικὴν ἱστορίαν τοῦ φθίνοντος Βυζαντινοῦ Κράτους μικρὸν πρὸ τῆς Ἀλώσεως καὶ μετ' αὐτήν. Ἐπὶ πλέον ἐμφανίζει τὰς σκέψεις καὶ διαθέσεις τῶν μεμορφωμένων Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, διαιρουμένων εἰς ἔνωτικούς καὶ ἀνενωτικούς, ἀλλ' ὑπὸ τῶν ἰδίων αἰσθημάτων ἐνθέρμου φιλοπατρίας κινουμένων. Βησαρίων ὁ Ἑλληνας ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλέως Κύρου ὁ ἐκ Τραπεζοῦντος πολυῖστωρ ἀνθρωπιστῆς καὶ φανατικὸς ἐνωτικὸς ἀνὴρ, ὁ ὑπὸ τοῦ Πάπα εἰς Καρδινάλιον ἀνυψωθείς. Τοῦτ' αὐτὸ θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ διὰ τὸν ἕτερον καὶ σύγχρονον ὁμοϊδεάτην αὐτοῦ, τὸν διαβόητον Ἰσίδωρον (1385 - 1463), τὸν Πατριάρχην τῆς Ρωσίας, τὸν φανατικὸν ἐνωτικὸν καὶ ὕστερον εἰς Καρδινάλιον ἀνυψωθέντα ὑπὸ τοῦ Πάπα. Ἀμφότεροι Ἕλληνες, ὁ Βησαρίων ἐκ Τραπεζοῦντος, ὁ δὲ Ἰσίδωρος ἐκ Πελοποννήσου ὀρμώμενος, ἐμαθήτευσαν παρὰ τῷ Γεωργίῳ Πλήθωνι ἢ Γεμιστῷ (1360 - 1452;) ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἀμφότεροι ὑπέστησαν τοῦ σοφοῦ μὲν καὶ συγχρόνου των διδασκάλου ἀρχαιολάτρου

ἀνθρωπιστοῦ τὴν ἐπίδρασιν. Θὰ ἠδυνάμην τοὺς Βησσαρίωνα καὶ Ἰσιδωρον νὰ ὀνομάσω διδύμους ἔν τε τῇ σκέψει καὶ τῇ διαθέσει πρὸς τὴν Ρωμαιοκαθολικὴν Ἐκκλησίαν ἐνωτικοὺς ἀδελφοὺς. Ἐξ ἀντιθέτου διδύμους ἀνθενωτικοὺς ἀδελφοὺς θὰ ἠδύνατό τις νὰ προσφωνήσῃ τοὺς Μάρκον τὸν Εὐγενικὸν καὶ Γεώργιον - Γεννάδιον, Κουρτέσην τὸν Σχολάριον. Ἡ περίφημος τετρανδρία, ἀντιπαλαμωμένη καὶ διηρημένη ἐπὶ τοῦ ἰδεολογικοῦ καὶ πολιτικο-ἐκκλησιαστικοῦ πεδίου ἀλλ' ἠνωμένη ἐν τοῖς αἰσθήμασι τῆς φιλοπατρίας, ἠγωνίσθη ἐν λόγοις, ἐν ἔργοις καὶ μέχρι τοῦ τάφου ὑπὲρ τῶν ἐνωτικῶν ἢ πρῶτη δύας, ὑπὲρ τῶν ἀνθενωτικῶν ἰδεωδῶν ἢ ἑτέρα. Καὶ οἱ τέσσαρες ἀπέβησαν σημεῖα ἀντιλεγόμενα, ὑπὸ τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας οἱ δύο πρῶτοι, ὑπὸ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας οἱ τελευταῖοι. Καὶ σήμερον ἀκόμη αἱ δύο Ἐκκλησίαι Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ὑφίστανται τὴν ἰδεολογικὴν ἐπίδρασιν τῶν ὑπὸ τῆς ἀνωτέρω τετρανδρίας δημιουργηθειῶν ἀντιμαχομένων παρατάξεων, τῶν ἐνωτικῶν καὶ τῶν ἀνθενωτικῶν, παρὰ τὰς ἐκατέρωθεν διακηρυττομένας φιλοφρόνους διαθέσεις προσεγγίσεως διὰ τοῦ ἀρξαμένου θεολογικοῦ διαλόγου.

2. Ἦτο ἀναγκαῖον νὰ προταχθῶσιν ἐν εἰσαγωγικῇ ἐννοίᾳ τὰ ἀνωτέρω, διὰ νὰ ἐπισημανθῇ καὶ ἀξιολογηθῇ καὶ ἡ ἀνὰ χειρὸς μελέτη καὶ νὰ ἐξαρθῇ καὶ ἡ σπουδαιότης, τὴν ὁποίαν προσκτᾶται αὕτη καὶ δι' ἡμᾶς σήμερον. Ἐπειδὴ ἡ μελέτη διαχύνει ἄπλετον φῶς εἰς τὰ κινήσαντα τὸν Ἰσιδωρον ἐνδιαφέροντα πρὸς τὴν Συλλογὴν τῶν Πρακτικῶν τῶν σπουδαιοτέρων οἰκουμενικῶν συνόδων διὰ τὴν ὑποστήριξιν τῶν παπικῶν θέσεων ἐπὶ τῶν δογματικῶν διαφορῶν μεταξὺ Ὁρθοδόξου καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας, οἱ Ὁρθόδοξοι προκαλοῦνται εἰς μελέτην καὶ ἐν ἀνάγκῃ εἰς ἀντίρρησιν τῶν διαγραφομένων θέσεων τοῦ Ἰσιδώρου, ὡς διαφαίνονται ἐκ τοῦ ἐν λόγῳ συλλογικοῦ ἱστορικο-κανονικοῦ του ἔργου. [προτάσσομεν ἐν πρώτοις τὸν Πίνακα τῶν Περιεχομένων διὰ νὰ γνωρίσωμεν τὴν ἀκολουθηθεῖσαν μέθοδον διαρθρώσεως τῆς μελέτης ὑπὸ τοῦ σ., ὥστε νὰ δυνηθῶμεν ὕστερον νὰ συναγάγωμεν ἀνάλογα συμπεράσματα. Μετὰ τὸν πρόλογον (σ. 7), ἀκολουθοῦν αἱ βραχυγραφίαι (σ. 11). Εἶτα τὰ ἐπὶ μέρους κεφάλαια : Α. Εἰσαγωγή : Ἡ σύνοδος τῆς Φερράρας - Φλωρεντίας καὶ ἡ ἑλληνικὴ παραγωγή χειρογράφων περὶ τὰ μέσα τοῦ 15 αἰ. (σ. 17). Β. Ἡ προέλευσις τῆς συλλογῆς τῶν συνοδικῶν πράξεων τοῦ Ἰσιδώρου Κιέβου (σ. 27). Γ. Ἡ συλλογὴ τῶν συνοδικῶν πράξεων τοῦ Ἰσιδώρου Κιέβου (σ. 39) : I. Ἐκδοσις τῶν ἀντιγράφων (σ. 39). II. Αἱ ἐν τῇ συλλογῇ διασωθεῖσαι πράξεις οἰκουμενικῶν συνόδων (σ. 42). III. Τὰ πρότυπα (σ. 49). IV. Οἱ ἀντιγραφεῖς (σ. 95). V. Αἱ ὑπογραφαὶ ἐν χρονολογικῇ τάξει (σ. 101). VI. Αἱ μεταγενέστεραι τύχαι τῶν χειρογράφων (σ. 105).

Δ. Περίληψις (σ. 109). Ε. Ἐπίμετρον: Περιγραφή τοῦ Κώδ. Μονάχου 186 (σ. 111). Ε. Πίνακες (σ. 115). Ι. Πίναξ τῶν χειρογράφων (σ. 115). ΙΙ. Πίναξ προσώπων καὶ πραγμάτων (σ. 118). ΙΙΙ. Πίναξ ὀνομάτων νεωτέρων συγγραφέων (σ. 124). Πίναξ ἀπεικονίσεων τῶν κωδίκων (σ. 127). Πίναξ φωτοαντιγράφων τῶν κωδίκων (σ. 128)].

3. Μίαν περιληπτικὴν καὶ δύναμαι νὰ εἶπω ἀντικειμενικὴν εἰκόνα τῶν διαδραματισθέντων ἐν τῇ συνόδῳ Φερράρας - Φλωρεντίας (1438 - 1439) παρέχει εἰς περιεκτικὸν ἄρθρον ἐν τῇ Θρησκ. καὶ Ἡθ. Ἐγκυκλοπ. ὁ συνάδελφος Βασ. Σταυρίδης (τ. 11, 1015/20), ὥστε νὰ παρέλκη ἡ μνεῖα τῶν γεγονότων ἐκείνων, τῶν στενῶς συνυφασμένων καὶ μὲ τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰσιδώρου. Ὁ σ. τῆς ἀνὰ χεῖρας μελέτης παρέχει καὶ οὗτος περιεκτικὴν εἰκόνα τῶν γεγονότων τῆς συνόδου Φερράρας - Φλωρεντίας, ἐπίσης μετ' ἀντικειμενικότητος. Ὁρθῶς ἀποφαίνεται ὁ σ. ὅτι τὰ κίνητρα τῶν τε Ἀνατολικῶν καὶ τῶν Δυτικῶν ἦσαν μᾶλλον πολιτικὰ καὶ ὀλιγώτερον ἐκκλησιαστικο-θεολογικά. Παρὰ ταῦτα αἱ ἀποδείξεις στηρίξεως τῶν ἐκατέρωθεν θέσεων καὶ ἀντιθέσεων, προσεκομίζοντο ἐκ τῶν Πατέρων κυρίως καὶ ἐκ τῶν πρακτικῶν τῶν παλαιότερων οἰκουμενικῶν συνόδων. Ὁ Otto Kresten ἐπισημαίνει πάντα τὰ ἀμφισβητούμενα σημεῖα ὑπὸ τῶν ἀνθενωτικῶν καὶ τῶν ἐνωτικῶν ἐκ τῶν κειμένων τῶν Πατέρων. Μὲ πλήρη γνώσιν τῶν πηγῶν καὶ τῆς συγχρόνου σχετικῆς βιβλιογραφίας, ἐκδιηγεῖται τὰ διατρέξαντα μετὰ λελογισμένης ἱστορικῆς ἀντικειμενικότητος. Ὁρθῶς ἀποφαίνεται ὁ σ. ὅτι ἐν τῇ συνόδῳ ἐκδηλοῦται ὁ ρόλος ἐνὸς ἀοράτου, ἀλλὰ πανισχύρως δρῶντος καταλυτοῦ, ὅστις ἀπὸ δεκαετιῶν — θὰ ἔλεγον αἰῶνων! — τὰς ὑπολανθανούσας τάσεις συνεκεφαλαίωσε καὶ ἐνέτεινεν (σ. 18). «Οὐδὲν κακὸν ἀμιγῆς καλοῦ» βεβαιοῖ τὸ ἀρχαῖον λόγιον. Καὶ οἱ πόλεμοι, οἱ ἀγῶνες καὶ αἱ ἀντιθέσεις τῶν ἀντιμαχομένων, μάλιστα ἐπὶ τοῦ ἰδεολογικοῦ πεδίου, κᾶτι τὸ καλὸν καταλείπουσιν. Τὸ διὰ τὴν ἐπιστήμην κέρδος, ὅπερ ἀποκομίζομεν ἐκ τῶν ἀντιμαχομένων ἐν Φερράρα παρατάξεων εἶναι ὅτι ἀμφοτέραι ἐπεδόθησαν εἰς συγκέντρωσιν πατερικοῦ καὶ συνοδικοῦ ὕλικου ἐκ τῶν χειρογράφων. Οὕτω δὲ προῆλθον ἐξ ἀντιγραφῆς νέοι κώδικες, οἵτινες διέσωσαν οὕτως ἀρχαῖα κείμενα, ὑποκείμενα εἰς τὴν φθορὰν καὶ τὴν ἀπώλειαν (σ. 18). Καθῆκον τῆς συγχρόνου κριτικῆς εἶναι ν' ἀνακαλύψῃ τὴν ὀρθὴν ἢ μὴ διατύπωσιν, τὸν τρόπον τῆς ἐπιλογῆς τῶν κειμένων καὶ τὰς διαθέσεις τῶν ἀντιγραφῶν πρὸς στήριξιν ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς γνώμης. Περιττὸν νὰ λεχθῆ ὅτι τὰ κριτήρια καὶ σήμερον διΐστανται ἐν τῇ ἀξιολογήσει τῶν προσωπικῶν τούτων κατ' ἐπιλογὴν πηγῶν διὰ τῆς ἀναφορᾶς εἰς κείμενα προσάδοντα πρὸς τὴν θέσιν τῶν μὲν ἢ τῶν δὲ Ἑλλήνων ἢ Λατίνων.

4. Ὁ σ. μετὰ κρίσεως, κατόπιν αὐστηρᾶς συγκρίσεως τοῦ χρησιμοποιηθέντος ὑπὸ τοῦ Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ ἐν τῇ συνόδῳ ἀρχαίου κώδικος — ὃν περὶ καὶ ἐπεδείξατο τοῖς συνέδροις —, μετὰ τοῦ χωρίου τοῦ Μ. Βασιλείου περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἐν μορφῇ βραχυτέρα καὶ ἄνευ τῆς γενομένης ἐξ ἐπιτηδες προσθήκης πρὸς ἀλλοίωσιν τοῦ πνεύματος τοῦ κειμένου, τῆς γενομένης ἢ φερομένης ἐν τῷ προσκομισθέντι ὑπὸ τοῦ Βησσαρίωνος κώδικι, ἀποφαίνεται: «Πιθανῶς μεγαλειτέραν ἐμπιστοσύνην νὰ προσδώσῃ εἰς τοὺς λόγους τοῦ Μητροπολίτου τῆς Ἐφέσου. . . » (σ. 22, σημ. 19). Ὁ σ. ἐν συνεχείᾳ, ἐκθέτει μάλιστα ἀπὸ τῆς σελ. 21 ἔ. τὰς συζητήσεις περὶ τῆς γνησιότητος ἢ μὴ τῆς φράσεως τοῦ Μ. Βασιλείου μεταξὺ τοῦ Εὐγενικοῦ, ἰσχυριζομένου ὅτι ἡ προσθήκη ὀφείλεται εἰς τοὺς Λατίνους, καὶ τοῦ Βησσαρίωνος ἀναζητοῦντος καὶ μετὰ τὴν σύνοδον ἐν Κων/πόλει παλαιούς κώδικας, περιέχοντας τὴν διαφιλονεικουμένην προσθήκην. Ὁ σ. ἐλέγχει μίαν πρὸς μίαν τὰς θέσεις ἀμφοτέρων, ἔχων γνῶσιν τῶν σχετικῶν χειρογράφων. Ὁρθότατα χαρακτηρίζει τὸ ἔργον τῆς ἀναζητήσεως χειρογράφων ὑπὸ τοῦ Βησσαρίωνος πρὸς ὑποστήριξιν τῆς θέσεώς του, ὡς «ἀστυνομικὸν» ἔργον (detektivische Arbeit!). Ὁ σ. ἐκθέτει ἐπ' εὐκαιρίᾳ δι' ὀλίγων καὶ περὶ τῶν διαφερόντων τῶν ἐνωτικῶν πρὸς ἀντιγραφὴν κωδίκων, οἳ οἱ Ἰωάννης Πλουσιαδηνὸς καὶ Στέφανος Μηδείας. Ὁ ἀντιγραφεὶς καὶ ἀποπερατωθεὶς τῇ 27 Μαΐου 1442 ἐκ τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βησσαρίωνος κῶδ. Μαρκιανῆς Βιβλιοθ. Ζ. 157 περιελάμβανε καὶ ἔργα τοῦ Δημητρίου Κυδῶνη, ὡς καὶ τοῦ ἀνθενωτικοῦ Μανουὴλ Χρυσολογᾶ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

5. Εἰς τὰς σελ. 24/5 ὁ σ. ἐκθέτει τὴν ἀναληφθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Γενναδίου Σχολαρίου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μάρκου Εὐγενικοῦ ἀρχηγίαν τοῦ κατὰ τῆς ἐνώσεως ἀγῶνος, μὲ διαφαινομένην προσπάθειαν ν' ἀποδείχῃ ὅτι πολὺ πρὸς τοῦτο ἐπέδρασεν ἢ πρό τινας κυκλοφορηθεῖσα συγγραφὴ τῶν «Ἀπομνημονευμάτων» τοῦ Συροπούλου περὶ τῶν συμβάντων κατὰ τὴν σύνοδον τῆς Φερράρας - Φλωρεντίας, ἐν ἐκδήλω ἀνθενωτικῷ καὶ ἀντιλατινικῷ πνεύματι. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐπερατώθη τὰ τέλη τοῦ 1445. Ἡ προσπάθεια τοῦ σ. εἶναι ν' ἀποδείξῃ ὅτι, ὅπως ὁ Συρόπουλος πρὸς ὑποστήριξιν τῆς θέσεως τοῦ Σχολαρίου συνέταξε τὰ «Ἀπομνημονευμάτα» του, οὕτω καὶ ὁ Ἀγαλλιανός, ὁ ὑπὸ τοῦ Σχολαρίου εἰς μέγαν Χαρτοφύλακα ὀνομασθεὶς καὶ τιμηθεὶς, ἠθέλησε νὰ βοηθήσῃ τὸν ἀνθενωτικὸν Πατριάρχην Γεννάδιον διὰ τῆς ἀντιγραφῆς τοῦ ἔργου τοῦ Συροπούλου «Ἀπομνημονεύματα». Οὕτω δὲ καὶ ἐξηγεῖται ὅτι ὁ ἀρχαιότερος κῶδιξ τοῦ ἔργου εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀγαλλιανοῦ ἀντιγραφεὶς Παρισινὸς 427. Εἶναι δὲ καὶ ἰδιαίτερος σημαντικὸν τὸ γεγονός, ὅτι ὁ κῶδιξ ἐτελειώθη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1451/2, κατὰ τὴν τεκμηρίωσιν τοῦ V. Laurant, ἥτοι ὀλίγον χρόνον σχετικῶς πρὸ τῆς ἐπελθούσης διὰ τῆς Ἀλώ-

σεως καταστροφῆς, ἀλλὰ καὶ καθ' ὃν χρόνον ὁ Ἰσίδωρος Κιέβου ἐποίει τὰς διατριβάς του ἐν Κων/πόλει, ἀναζητῶν ἀρχαίους κώδικας μὲ κείμενα πατερικὰ καὶ πράξεις συνόδων, πρὸς ἀντιλήσιν ἐπιχειρημάτων ὑπὲρ τῶν ἐνωτικῶν καὶ κατὰ τῶν ἀνθενωτικῶν. Συνέπεια δὲ τῆς πολεμικῆς κατὰ τῶν Λατίνων εἶναι καὶ ἡ ἀπόφασις τοῦ Ἀγαλλιανοῦ, πρὸς ὑποστήριξιν τῆς θέσεως τοῦ Συροπούλου, οὐ μόνον νὰ παραδώσῃ εἰς τὸ δημόσιον τὸ ἔργον του «Ἀπομνημονεύματα», ἀλλὰ καὶ νὰ προσαρτήσῃ εἰς τὸν αὐτὸν ὡς ἄνω κώδικα καὶ τὰ λεγόμενα Acta graeca τῆς συνόδου, τὴν Μονωδίαν τοῦ Σχολαρίου ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Εὐγενικοῦ καὶ τινα πραγματείας τοῦ Εὐγενικοῦ περὶ καθαρτηρίου πυρὸς κατὰ τῶν Λατίνων. Ὁ σ. προσπαθεῖ νὰ φανῇ ἀντικειμενικὸς ἐν τῇ ἐκθέσει τῶν γεγονότων πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἐν Φερράρα - Φλωρεντία σύνοδον. Ἀλλὰ θεωρῶ σχεδὸν ἀδύνατον νὰ διαφύγῃ καὶ ὁ ἀντικειμενικότητα θηρεύων ἱστορικὸς τὴν ὑποκειμενικὴν κρίσιν εἰς θέματα δογματικὰ καὶ κανονικά, χωρὶς ν' ἀπαλλαγῇ τῆς εἰς πάντα πιστὸν προϋφισταμένης ὁμολογιακῆς τοποθετήσεως. Καὶ ὁ σ. τῆς ἀνὰ χειρὸς μελέτης εἰς τινα τοῦλάχιστον σημεῖα ἐμφανίζεται, ὡς εἶναι φυσικόν, ἐπισημαίνων πρόσωπα, γεγονότα, ἔστω καὶ συμπτωματικά, ὡς ἡ ἀντιγραφὴ τοῦ κώδικος ὑπὸ τοῦ Ἀγαλλιανοῦ, ὡς ἱκανὰ τεκμήρια μειώσεως τῆς ἀναληφθείσης ὑπὸ τῶν ἀνθενωτικῶν ἀντιρρητικῆς καὶ πολεμικῆς κατὰ τῶν Λατίνων. Καθ' ἡμᾶς τὸ ἔναυσμα τοῦ ἀγῶνος ἐπὶ τοῦ θεολογικοῦ καὶ ἐκκλησιαστικο - κανονικοῦ πεδίου δὲν ἔδωκαν οἱ ἐνωτικοὶ καὶ φιλοπαπικοί, ἀλλ' ὁ περιφημὸς Μάρκος ὁ Εὐγενικός. Οὗτος πρῶτος ἤλεγξε τοὺς Δυτικούς ἐπὶ παραποιήσῃ τῶν γραπτῶν τῶν Πατέρων καὶ οὗτος πρῶτος προσεκόμισε πρὸ τῆς συνόδου τὸν ἀρχαῖον κώδικα διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὸ προσκομισθὲν χωρίον ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Μ. Βασιλείου «Κατὰ Εὐνομίου» εἶχε πράγματι ἀλλοιωθῆ καὶ παραποιηθῆ ὑπὸ χειρὸς Δυτικοῦ τινος παπικοῦ. Μετὰ τὸν Μάρκον οἱ φανατικοὶ ἐνωτικοὶ καὶ λατινόφρονες ἐπεξήτησαν νέα στοιχεῖα ἐκ χειρογράφων πρὸς ἀπόδειξιν τῆς θέσεώς των. Καὶ ὁ φανατισμὸς ἐκατέρωθεν ηὔξανε, μάλιστα ὅσον καὶ ἡ ἀναμενομένη στρατιωτικὴ βοήθεια ἐκ τῆς Δύσεως δὲν ἐφαίνετο πραγματοποιουμένη, ὁ δὲ κίνδυνος τῆς ἀλώσεως ἡμέρα τῇ ἡμέρα ἤγγιζε καὶ ηὔξανε περισσότερον. Καὶ ἀμφιβάλλω ἂν καὶ σήμερον ἦρθησαν αἱ ἀμφισβητήσεις καὶ ἀντιθέσεις ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιαστικο - κανονικοῦ καὶ θεολογικο - δογματικοῦ πεδίου μεταξὺ Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἡμετέρας κατ' Ἀνατολὰς Ἑλληνορθοδόξου Ἐκκλησίας, παρὰ τὰς εὐγενεῖς φιλοφρονήσεις τῶν συναντήσεων ἐπὶ τῇ φαινομενικῇ ἐνάρξει τοῦ «θεολογικοῦ διαλόγου».

6. Ὁ φανατικώτερος, οὐχὶ ἀπλῶς ἐνωτικὸς, ἀλλ' ἐν κυριολεξίᾳ λατινόφρων, ὑπῆρξεν ὁ Ἰσίδωρος. Ἀφ' οὗτου τῇ 18 Δεκεμβρίου 1439 ἀνυψώθη εἰς Καρδινάλιον ὑπὸ τοῦ Πάπα, μάλιστα καὶ πρότερον ὡς πρέσβυς τοῦ Πάπα ἐν Ρωσία

(17 Αὐγ. 1439)· εἶτα ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ Πάπα διὰ τε τὴν Ἑλλάδα καὶ διὰ τὴν Ρωσσίαν (1444/5) καὶ τέλος ὡς πρέσβυς τοῦ παπικοῦ θρόνου ἐν τῇ ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν πολιορκουμένῃ Πόλει (1452/3), παρὰ τὰς διώξεις καὶ τὰς ταπεινώσεις, ἃς ὑπέστη τόσον ἐν Ρωσίᾳ, ὅσον καὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, οὗτος μὲ ἀφάνταστον ὄρημν καὶ δυσπερίγραπτον φανατισμὸν ἐπεδόθη εἰς τὸν μάταιον ἀγῶνα ἐπιβολῆς τῆς κηρυχθείσης ἐνώσεως ὑπὸ τῆς ἀποτυχούσης συνόδου τῆς Φερράρας-Φλωρεντίας. Εἰς τὰς ἐνωτικὰς του ἐπιδιώξεις ὀφείλεται καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ προελθοῦσα Συλλογὴ Πρακτικῶν οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ τινων ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν παρασημειωμάτων. Ὁ Kresten περιγράφει καὶ σχολιάζει ἐν ὑποσημειώσεσι τοὺς διασώσαντας τὴν Συλλογὴν ταύτην τοῦ Ἰσιδώρου κώδικας (Μονάχου 186, Βατικανοῦ 830 καὶ 831. Περιέχουν τὰ Πρακτικά τῆς Α' (325) ἐν Νικαίᾳ συνόδου, τῆς Γ' ἐν Ἐφέσῳ (431), τῆς Δ' ἐν Χαλκηδόνι (451), τῆς Ε' ἐν Κων/πόλει (553), τῆς ΣΤ' ἐν Κων/πόλει (680/1) καὶ τῆς Ζ' ἐν Νικαίᾳ (737) καὶ τέλος τῆς Η' (;) ἐν Κων/πόλει (869/70) κατὰ τοῦ Φωτίου μὴ ἀναγνωρισθείσης ὑπὸ τῶν Ὀρθοδόξων συνόδου). Ὁρθῶς ὁ συντάκτης τῆς ὑπὸ κρίσιν μελέτης ἀποφαίνεται ὑπὲρ τῆς ἀξίας ἀπὸ ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως τῆς Ἰσιδωρείου ταύτης Συλλογῆς, παρὰ τὰ μεγάλα κενά, ἅτινα ὑπάρχουν εἰς τοὺς διασωθέντας κώδικας σήμερον. Ἑλλιπῆ εἶναι τὰ Πρακτικά τῆς Β' ἐν Νικαίᾳ (787), τῆς Δ' ἐν Χαλκηδόνι (451). Αἱ διὰ τῶν Συλλογῶν παρεχόμεναι παρεμπιπτόντως εἰδήσεις περὶ τῶν ἐν Κ/πόλει Βιβλιοθηκῶν, ὡς καὶ περὶ τινων χειρογράφων, πρὸ τῆς πτώσεως τῆς Πόλεως, εἶναι πράγματι σπουδαῖα. Ὁ σ. τῆς μελέτης ἀναλύει μετ' ἐπιμελείας καὶ ἀκριβείας τὰς παρεχομένας εἰδήσεις καὶ ἰδιαιτέρως περὶ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Μονῆς τῆς Χώρας. Εἶναι δὲ λίαν ἀξιόσπουδαστα, ὅσα ὁ σ. ἐκτίθησι περὶ τῶν προτύπων χειρογράφων, ἐξ ὧν ἀπετέλεσε καὶ συνέθεσε τὴν Συλλογὴν του ὁ Ἰσιδωρος. Ἡ ἔκθεσις τοῦ σ. δὲν εἶναι μόνον πληροφορικὴ καὶ κατατοπιστικὴ, ἀλλὰ καὶ πλουσιοπαρόχως συμβάλλουσα εἰς τὴν κωδικολογικὴν καὶ παλαιογραφικὴν ἔρευναν. Ἀξιοθαύμαστος εἶναι ἡ ὑπομονὴ τοῦ σ. ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἐν ταῖς ἐκτενεστάταις σημειώσεσι τῆς ἀναζητήσεως τῆς πλουσιωτάτης ἐπὶ ἐκάστου ἀναφρομένου θέματος βιβλιογραφίας πρὸς τεκμηρίωσιν τῶν διατυπωμένων ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῷ κειμένῳ θέσεων. Εἶναι ἀδύνατον νὰ περιγραφοῦν ἐνταῦθα τὰ στέμματα τῶν κωδίκων, τὰ ἐν τῷ κεφ. III ἐκτιθέμενα καὶ περιγραφόμενα, εἰς τὰς σελίδας 49-94. Ὑποδειγματικὰ εἶναι καὶ τὰ ἐν κεφ. IV περὶ τῶν ἀντιγραφῶν τῆς Συλλογῆς τοῦ Ἰσιδώρου ἐκτιθέμενα (σ. 95-100), τὰ ἐν κεφ. V περὶ τῆς χρονολογικῆς κατατάξεως τῶν ἀντιγράφων (α. Ὀκτώβρ. 1445: κῶδ. Μονάχου 186. β. Μάρτ. 1446: κῶδ. Μον. 186. γ. 1 Μαΐου 1446: κῶδ. Βατικ. 831. δ. 1 Μαΐου 1446: κῶδ. Βατικ.

830 καὶ ε. 15 Ὀκτ. 1446: κῶδ. Βατικ. 830). Λίαν ἐνδιαφέροντα εἶναι καὶ τὰ συνοπτικῶς λεγόμενα ὑπὸ τοῦ σ. περὶ τῆς μεταγενεστέρως τύχης ἐκάστου τῶν χειρογράφων (κεφ. VI). Εἰς τὸ κεφ. Δ' ὁ σ. δίδει περίληψιν συμπερασματικὴν τῆς μετὰ τὴς ἐπιμελείας καὶ ἀκριβείας συνταχθείσης διατριβῆς του. Ἐν τῷ κεφ. Ε' (σ. 111 - 113) δίδεται λεπτομερὴς περιγραφή τοῦ περιεχομένου τοῦ κῶδ. Μονάχ. 186. Ἐν τέλει οἱ Πίνακες α) τῶν σημειωθέντων χειρογράφων, β) τῶν ὀνομάτων καὶ πραγμάτων καὶ τέλος γ) τῶν νεωτέρων συγγραφέων. Ἀξιόλογοι εἶναι καὶ οἱ 12 Πίνακες φωτοαντιγράφων ἐκ τῶν τριῶν κωδίκων, Μονάχ. 186 καὶ Βατικ. 830 καὶ 831. Ἐν προμετωπίδι τυποῦται ἡ εἰκὼν τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ἀνεγινώσκετο ἡ ἐνωτικὴ βοῦλλα «Laetentur caeli»: Florens, 6 Juli 1439».

7. Ὁ Otto Kresten διὰ τῆς ἀνά χειρῶς διατριβῆς του ἀπέδειξεν ὅτι κατέχει ἐν πληρότητι πάντα τὰ ἐφόδια οὐ μόνον τῆς βυζαντινῆς κωδικολογίας καὶ παλαιογραφίας, ἀλλ' ἅμα καὶ τὴν βυζαντινὴν ἱστορίαν καὶ φιλολογίαν. Ἀπέδειξεν ἐπίσης ὅτι διὰ τοῦ διακεκριμένου διδασκάλου του Καθηγητοῦ καὶ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Hunger, προσεκτίσατο τὴν ἀρίστην μέθοδον ἐρεῦνης ἱστορικῆς καὶ φιλολογικοκριτικῆς, ἀκόμη καὶ παλαιογραφικῆς συγκριτικῆς ἀνιχνεύσεως πρὸς διακρίβωσιν τῆς ἐπιστημονικῆς ἀληθείας τῶν ἀναφωρομένων προβλημάτων. Ἐν τῇ ἐκτὸς τοῦ κειμένου καὶ ἐπὶ τοῦ ἐξωφύλλου προδιαγραφῆ ὑπὸ τοῦ ἰδίου, δίδεται ἐν τέλει ἐν σεμνότητι ἡ ἀκόλουθος μορφή τῆς μελέτης του: «Ἡ προκειμένη ἐργασία νοεῖται ὡς κωδικολογικὴ μελέτη καὶ δὴ καὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ, ὅτι ἡ νεωτέρα κωδικολογικὴ ἔρευνα δὲν ἐπιτρέπεται νὰ περιορίζηται μόνον εἰς τὸ ὕλικόν ὑπόστρωμα τῶν χρησιμοποιουμένων κωδίκων — τὸ ὕλικόν τοῦτο βεβαίως ἀποτελεῖ καὶ ἐνταῦθα τὴν βάσιν ἐκκινήσεως —, ἀλλ' ὅτι πέραν τούτου ἡ κωδικολογία ὡς ἱστορία τοῦ περιγραφέντος βιβλίου θὰ ἠδύνατο νὰ ἰσχυρισθῆ ὅτι ἐπέτυχε οὐσιώδη τινὰ συμβολὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ πνεύματος εἰς ὠρισμένην τινὰ περίοδον, ἐν δὲ τῇ προκειμένῃ περιπτώσει: εἰς τὴν σύνοδον Φερράρας - Φλωρεντίας».

8. Εἶναι τοῦτο ἀληθές. Διὸ καὶ εἶναι ἄξιος ἐπαίνου ὁ συντάκτης τῆς μελέτης, ἥτις ἀποτελεῖ πράγματι πρότυπον ἐπιστημονικῆς καὶ μεθοδολογικῆς ἐρεῦνης. Αἱ ἀνωτέρω πάντως ὁμολογιακαὶ προσκλίσεις, ἴδιαι διὰ πάντα ἐρευνητὴν, ἀδυνατοῦντα ν' ἀπαρηθῆ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ προσήλωσιν εἰς τὸ «Πιστεύω» τῆς εἰς ἣν ἀνήκει Ἐκκλησίας, δὲν παύουν νὰ ἔχουν καὶ διὰ τὸν συντάκτην τῆς διατριβῆς ταύτης τὴν ἰσχύν των. Ὅφείλω ὅμως καὶ πάλιν νὰ ἐξάρω, ὅτι ὁ σ. κατέβαλε πᾶσαν προσπάθειαν ἀντικειμενικότητος, ἀν καὶ τὸ βλέμμα τοῦ ἐμφορουμένου ὑπὸ τῆς διαφόρου ὁμολογιακῆς «Πίστεως» ἀνακαλύπτῃ ἔστιν ὅτε ἐκουσίαν ἢ ἀκουσίαν διάθεσιν ἐξάρσεως ἐκείνων τῶν σημείων, ἅτινα εὐνοοῦν περισσότερον τὴν ὁμολο-

γιακὴν τοποθέτησιν τοῦ συγγραφέως. Εἰς τὰς ἐνωτικὰς συζητήσεις τῶν διαφόρων ἀντιπροσώπων τῶν ἐκκλησιῶν ἐν οἰκουμενικῷ πνεύματι, σημασίαν ἔχει ἡ εἰλικρίνεια καὶ διάθεσις ἀπὸ τὴν οἰανδήποτε καιροσκοπικὴν σκοπιμότητα. Αἱ ἐν διαλόγῳ Ἐκκλησίαι ὀφείλουσιν νὰ ἀναζητήσουσιν τὰ εἰς τὸ παρελθὸν σφάλματά των καὶ ἐν ταπεινώσει νὰ ὁμολογήσουσιν ταῦτα καὶ οὐχὶ ν' ἀναζητοῦν μαρτυρίας ἐκ τῶν πηγῶν πρὸς στήριξιν τῶν θέσεών των. Ἡ ταπεινώσις προσεγγίζει πρὸς τε τὸν Θεὸν τῆς Ἀληθείας καὶ πρὸς ἀλλήλους. Ὁ ἐγωισμὸς καὶ ἡ φιλαρχία ἀπομακρύνει τοὺς δισταμένους καὶ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπὸ τῆς ἐπιδιωκόμενης ἐνώσεως. Ἡ παρέκβασις ἦτο ἀναγκαία, λόγῳ τῆς ἐπικαιρότητος τοῦ θέματος.